

УДК: 378.013+ 37.016

Барановська Ірина Вокальна підготовка майбутніх учителів музики засобами театрального мистецтва / І.Г.Барановська // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : наук. журнал / голов. ред. А. А. Сбруюва. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2017. – № 10 (74). – 248 с. С.150-160 (12 стор, 0,5 др. Арк.) **Copernicus**

Автори

І.Г. Барановська
И.Г. Барановская
Iryna Baranovska

Назва

Вокальна підготовка майбутніх вчителів музики засобами театрального мистецтва

Вокальная подготовка будущих учителей музыки средствами театрального искусства

Vocal training of future music teachers by theater of arts

Ключові слова

Вокальна підготовка, вчитель музики, художній задум, інтонаційна виразність, репертуар, театральне мистецтво

Вокальная подготовка, учитель музыки, художественный замысел, интонационная выразительность, репертуар, театральное искусство

Vocal training, teacher of music, artistic intention, intonational expressiveness, repertoire, theatrical art

Анотації

Стаття присвячена проблемі удосконалення вокальної підготовки майбутніх учителів музики шляхом впровадження у навчання елементів театральних технологій. Правдиве розкриття художнього образу вокального твору виявляє особливості вокальної підготовки, які нерозривно пов'язані з драматургією, з психологічною достовірністю образу, його пластичною формою вираження.

Статья посвящена проблеме совершенствования вокальной подготовки будущих учителей музыки путем внедрения в обучение элементов театральных технологий. Правдивое раскрытие художественного образа вокального произведения выявляет особенности вокальной подготовки, которые неразрывно связаны с драматургией, с психологической достоверностью образа, его пластической формой выражения.

The article is devoted to the problem of improving the vocal training of future music teachers through the introduction of elements of theatrical technologies.

The achievement of a high level of ownership of its own "performing instrument" - a vocal voice - is one of the main tasks of singing. The mastery of vocal art involves three inextricable elements: technical, analytical and artistic.

Creating an artistic image of a vocal work depends on the psychological analysis of the content, various possible ways of semanticising the words and their artistic interpretation. Working in diction, ability to logically comprehend the author's text, understanding the emotional content of the word, pauses, dynamic shades make it possible to consciously perform the processed vocal productions.

The process of intonation can be considered a sound detection of the content of music. Intonational expressiveness lie at the heart of poetic and musical language. In the work on vocal-pedagogical artistic repertoire students should be given a careful and caring attitude to the poetic text, a deep penetration into the artistic conception of the composer.

The difficulty is the ratio of the verbal and musical intonation series. Ability to influence the audience, to establish direct communication - these are the special skills that an accomplice must master. Setting up dialogical contact is a theatrical and pedagogical technology, the origins of which have a long history.

Inclusion in the vocal pedagogy of elements of folk theater, works of folk art can combine solo performance, dialogue, plastic intonation with improvised variations of intonations and simple chants. On the basis of creative unity, collective forms contribute to the formation of harmony of sound, the skills of auditory control, provide internal creative discipline.

Educators-vocalists are deeply aware of the pedagogical potential of the Ukrainian folk song, including the best samples in the program repertoire of the school and university program. It is believed that the performance of a folk song does not require special virtuoso-technical techniques of singing. The difficulty lies in the special simplicity, expressiveness, and the naturalness of their interpretation.

One of the most striking phenomena of contemporary musical art was the combination of folklore with various types of pop music. Coordination of movements with language and singing is a complex skill that results from the purposeful training of not only sound-forming muscles, but also the body as a whole. Important is the search for accurate expressive gestures, facial expressions

Vocal training of the future music teacher should be considered in the interaction of traditional forms and methods of vocal pedagogy and the introduction of new technologies with the elements of theatrical activity.

Барановська Ірина Вокальна підготовка майбутніх учителів музики засобами театрального мистецтва / І.Г.Барановська // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : наук. журнал / голов. ред. А. А. Сбруюва. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2017. – № 10 (74). – 248 с. С.150-160 (12 стор, 0,5 др. Арк.) **Copernicus**

УДК: 378.013+ 37.016

**І.Г. Барановська
Irina Baranovska**

ВОКАЛЬНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ МУЗИКИ ЗАСОБАМИ ТЕАТРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА

VOCAL TRAINING OF FUTURE MUSIC TEACHERS BY THEATER OF ARTS

Постановка проблеми. У час перебудови української системи освіти вчителю музики належить одна з провідних ролей у формуванні духовної культури школярів. Урок музичного мистецтва в закладах загальної середньої освіти – практично єдина нормативна дисципліна, де учні отримують та поглиблюють свої знання з історії, теорії музики, знайомляться з творчістю сучасних композиторів та виконавців, вивчають твори фольклорного мистецтва, розвивають та удосконалюють музичні здібності. Викладання музики пред'являє високі вимоги не тільки до широкої музичної ерудиції та методичної обізнаності вчителя, які розширюють світогляд учнів, формують їх духовний світ та любов до співу, а й до якісних параметрів голосу, здатності витримувати голосове навантаження без втрати голосових функцій. Отже, професійна підготовка майбутніх вчителів музики має відповідати потребам часу, тому потребує комплексної методики, яка ґрунтується на основних аспектах роботи голосового апарату як базової основи професійної діяльності.

Аналіз актуальних досліджень. Цінними у вивченні питання вокальної підготовки вчителя музики стали : праці В. Антонюк, В. Багадурова, Д. Лебедева, В. Навротського, Л. Тумакової, М. Янковського, в яких узагальнений досвід та методичні поради відомих співаків та музикантів, зокрема М. Глінки, А. Гулака-Артемівського, М. Кондратюка, С. Лемешева, М. Лисенко, А. Нежданової, Н. Обухової, Ф. Шаляпіна; дослідження Л. Василенко, Л. Дерев'яно, Л. Дмитрієва, Д. Євтушенка, М. Микиші, А. Менабені, Л. Пашкіної, О. Прядко, в яких висвітлені теоретичні основи методики викладання вокалу (зокрема української вокальної школи), Б. Гнидь, Л. Гринь, Ю. Грищенко, В. Іванов, В. Михайлець – історію створення вокально-виконавських і вокально-педагогічних шкіл, В. Антонюк – етнокультурологічний аспект української вокальної школи, П.Голуб'єв, Д. Євтушенко – загальні положення вокальної підготовки, а також роботи Г. Бень, Л. Гринь, Г. Панченко, С. Сгібнева, М. Сидоренко, Б. Окулова, присвячені художньо-творчому компоненту вокальної підготовки, а саме: емоційним, інтонаційним, артистичним, інтерпретаційним аспектам майстерності виконавця-вокаліста. Упродовж останніх років в Україні вийшли ґрунтовні праці з вокальної педагогіки, у яких висвітлюються методичні засади вітчизняної школи співу (В. Антонюк, І. Колодуб, О. Стахевича, Ю. Юцевича).

Мета та завдання статті полягають у висвітленні художньо-творчого контексту вокальної підготовки майбутніх вчителів музики.

Методи дослідження: теоретичний аналіз науково-методичної літератури, навчальних планів з метою визначення та узагальнення концептуальних положень досліджуваної проблеми, виявлення чинників, що впливають на якість вокальної підготовки майбутнього вчителя музики.

Виклад основного матеріалу. Сучасне вокальне мистецтво має великий накопичений теоретичний і практичний досвід удосконалення процесів навчання та виховання співочого голосу, що базується на наукових знаннях

акустики, біофізики, педагогіки та музикознавства. Вокальна підготовка вчителів музики в педагогічних університетах має свою специфіку та спрямована на формування професійних якостей співака-виконавця, педагога-музиканта, його художньо-творчих смаків, здатності до творчої діяльності в царині музичного мистецтва.

Досягнення високого рівня володіння власним «виконавським інструментом» – вокальним голосом – одне з головних завдань навчання співу. Як зазначає Л. Василенко, «вокаліст повинен заздалегідь «збудувати» свій музичний інструмент – освоїти вокальну постановку голосу, після цього «налаштувати» свій музичний інструмент – виробити вібраційний, м'язовий і слуховий контроль задля точної вокальної інтонації для кожного твору, тобто розуміти музичний і словесний текст методом «вспівування» і надалі, щодня відновлюючи співацький резонанс, здійснювати художнє доопрацювання твору в послідовному розгортанні художнього образу – відпрацьовувати взаємодію трьох рівнів вокально-виконавської установки, яка ґрунтується на механізмі чуттєзнання» [4].

Цілком зрозумілою стає потреба в оволодінні стійкою вокальною технікою, тобто здатністю свідомо і впевнено керувати процесом фонації залежно від вокально-технічних і художніх вимог музичного твору. Зазначений процес здійснюється на основі формування основних механізмів голосоутворення: фізіологічних (співацьке дихання, атака та опора звуку, нервово-м'язовий комплекс вокальної моторики тощо); акустичних (висота звуку, сила звуку, чистота інтонації, наявність високої і низької співацької форманти, тембральна привабливість, польотність голосу, вібрато, імпеданс тощо); орфоепічних (чіткість дикції, округлість звуку, система навичок з вокальної орфоєпії); психолого-педагогічних (вокальний слух, усвідомлене керування процесом голосоутворення і звуковедення тощо).

У той же час, вже на рівні бакалаврів, до фахових компетенції майбутніх учителів музики відноситься володіння методикою роботи з дитячим голосом, його постановки, засвоєння методики роботи з дитячим репертуаром, з вокальними ансамблями різних типів голосів тощо. Оволодіння вокальним мистецтвом передбачає три нерозривних елементи: технічний, аналітичний і художній. Оскільки технічний процес є найскладнішим у вокальному мистецтві, питання художнього контексту сольного співу майбутнього вчителя музики інколи відходить на другий план, між тим як художньо-творчий потенціал виконання вокальних творів є досить суттєвим фактором успішної професійної самореалізації студентів. Навчання співу варто розглядати як процес мистецтва співу, єдності вокально-технічного та художньо-виконавського комплексу вокальних умінь.

Голос людини не є тільки зовнішньою характеристикою вокального мистецтва. Звук голосу виражає всю глибину переживання і натхнення, художній рівень співу. Співаючи, виконавець виражає себе, моделюючи цей вираз за допомогою вокального колориту. Спів без емоцій – пуста і марна справа. В основі органічної природи співу лежить правдиве розкриття художнього образу вокального твору. Прагнення до глибокого розкриття змісту вокальної музики виявляє у вчителя музики особливості вокальної техніки, які нерозривно пов'язані з драматургією, з психологічною достовірністю образу,

його пластичною формою вираження. На нашу думку, одна з головних особливостей співу вчителя музики – прагнення до автентичності емоцій, до достовірності вокальної мови, яка тісно пов'язана з точною інтонованою вокалізацією та музичною формою. Основою є пошук своєї інтонації слова, що народжується з розкриття смислового підтексту. З методологічного погляду понятійне значення слова передає різні явища предметної реалізації дійсності. Оволодіти вокальним словом неможливо, не усвідомивши його відповідну сутність, оскільки воно є засобом формування і безпосереднього вираження думок. Створення художнього образу вокального твору залежить від психологічного аналізу змісту, різних можливих способів семантезації слів та їх художнього трактування. Напрацювання в дикції, сценічній орфоєпії, умінні логічно осмислювати авторський текст, розумінні емоційного змісту слова, паузи, динамічних відтінків дають можливість свідомо виконувати опрацьовані вокальні твори.

Мистецтво вчителя музики виступає як інтегратор його інтелектуальних здібностей, переломлюючи крізь них «сплав об'єктивного та суб'єктивного». Його матеріальна природа полягає, перш за все, в інтонації – основі виразності музики й мистецтва. Процес інтонування можна вважати звуковим виявленням змісту музики, звукообразним змістом. Завдяки інтонації розкривається жанровий підтекст музичного твору, тобто все, що задумано композитором або виконавцем у змісті. За словами Б. Асаф'єва : кожна епоха створила і в оперній, і симфонічній, чи романсовій творчості певну суму «символічних інтонацій (звукокомплексів). Ці інтонації виникли паралельно з поетичними образами і ідеями. Так створилися надзвичайно міцні асоціації, які не поступають словесній семантиці» [1, с. 207]. Емоційно сприймаючи інтонації, які входять у структуру художнього змісту вокального твору слухач одночасно піддається їм, сприймаючи їх не тільки як емоції виконавця, але і як свої власні переживання. Емоції, настрої, виражені інтонаційно, є носіями змісту музики.

Інтонаційна виразність лежать в основі поетичної та музичної мови. Мова, як і музика, має свій темп, швидкість, діапазон, тембр і т. п. Музична ж інтонація, як правило, відрізняється від мовної строгою фіксацією звука: мелодією, гармонією, ритмом, динамікою. Поєднуючись у співі, музична і мовна інтонації взаємно збагачуються, створюючи новий звуковий зміст. Саме музично-мовна інтонація визначає можливість вирішення виконавських завдань при інтерпретації музично-образних характеристик вокальної музики в тому чи іншому вокальному творі. «Співати, як говорити», – повчав Ф. Шаляпін. Як зазначає Г. Бенъ, «для втілення різних відтінків почуттів і думок вимагається гнучкий та слухняний вокальний апарат. Одночасно з вдосконаленням вокальної техніки протягом всього навчання співу, необхідно виховати уміння вникнути у сутність музично-вокального образу твору, зрозуміти логіку музичної дії і органічно перебувати в музично-дієвому комплексі» [3]. Переконалива інтерпретація пов'язана з активною роботою уяви та фантазії, коли яскраві образи допомагають знати правильне виконавське самопочуття. Виконавський намір, емоційно забарвлений, підсвідомо викликає необхідні нюанси, робить спів живим та дієвим. Вибір тембрального забарвлення звуку залежить від буквального смислу слів і від душевних рухів. Схожі інтонаційні штрихи і нюанси виникнуть в результаті вірної сценічної дії, народженої

музикою. Б. Асаф'єв писав, що «треба вміти співати гнів, співчуття, біль, жарт, насмішку, ласку, цілунок, лукавство, мужність, в цілому, всю гаму почуттів» [2, с. 117].

Отже, в роботі над вокально-педагогічним репертуаром слід прищепити студентам уважне та дбайливе ставлення до поетичного тексту, глибоке проникнення у художній задум композитора. Складність становить співвідношення вербального та музично інтонаційного ряду. Завдання вчителя музики полягає в тому, щоб здійснити на учнів емоційний вплив, викликати певні переживання, емоції в душах учнів, змусити грати уяву, навчити слухати, розуміти зміст творів, зчитуючи інтонаційну інформацію. Вчитель, за мінімальний проміжок часу (звучання вокального твору), повинен вміти концертувати творчі зусилля для відтворення найтонших відтінків людських емоцій та втілення художнього образу. Досконале емоційно-образне виконання вокальної музики спроможне розвивати та виховувати слухача, перебудовуючи систему його ціннісних орієнтацій.

Аналізуючи науково-методичну літератури з питань фахової підготовки педагога-музиканта, ми пересвідчуємося, що професія вчителя має багато спільного з професією актора. Зокрема це виявляється в тому, що представники цих публічних професій здійснюють цілеспрямований вплив на емоції, свідомість, світогляд аудиторії, формують певні духовні та культурні цінності. Це зумовлює необхідність оволодіння майбутніми спеціалістами навичками сценічної майстерності, виразними засобами передачі художнього образу вокального твору, інтерпретаторськими та імпровізаційними вміннями.

Уміння впливати на аудиторію, налагодити пряме спілкування – це ті спеціальні вміння, якими має оволодіти вчитель-виконавець. Налагодження діалогічного спілкування через виконання вокальних творів – це театральнопедagogічна технологія, витоки якої мають давню історію. На теренах України ще XVII століття у Києво-Могилянській, Острозькій академіях, колегіумах, духовних семінаріях та братських школах застосовувались елементи театального мистецтва. Народження шкільної драми, виконуючи спочатку суто дидактичну мету (вивчення Біблії та розуміння творів грецьких та римських авторів), поступово стало поштовхом у розвитку професійних здібностей студентів, адже ці заклади готували крім служителів церкви ще й політичних діячів та вчителів для України та всієї ближньої Європи. Театралізовані діалоги та речитативи (декламації) застосовували у своїй педагогічній практиці ще Я. Коменський, Г. Сковорода.

Календарно-обрядова пісенна творчість українців, яка належить до найдавнішої верстви фольклору, має синкретичну природу (поєднує обрядово-театральну дію, діалог, спів, різноманітні рухи). У давнину обрядові дійства виконували важливу суспільну роль – збирати людей, об'єднувати їх в єдиному почутті. Не випадково Л. Виготський блискуче охрестив специфіку мистецтва: «громадська техніка почуттів». Включення у вокальну педагогіку елементів народного театру, ілюстрування творів фольклорного мистецтва дозволяє об'єднати сольне виконання, діалог, пластичне інтонування із імпровізованим варіюванням інтонаціями та нескладними наспівами. На основі творчої єдності колективні форми сприяють формуванню узгодженості звучання, навичок слухового контролю, забезпечують внутрішню творчу

дисципліну. Доцільно зазначити, в сучасних умовах підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва у системі вищої музично-педагогічної освіти в Україні набули широкого застосування подібні концепції (Е.Ж.-Далькроз, В. Верховинець, Г. Шевчук та ін.).

Педагоги-вокалісти глибоко усвідомлюють педагогічний потенціал української народної пісні, включаючи кращі зразки у програмний репертуар шкільної та вузівської програми. Українська пісня znana своєю винятковою мистецькою красою, яка впливає з гармонійного поєднання слів та чарівної мелодії. Образно та поетично оспівував народну пісню України письменник Михайло Стельмах: «Лірична пісня – це дума народу, це безмежне поле, засіяне зернами історії і завітчане людськими надіями, це безмежна народна любов до своєї дідици і ненависть до її ворогів, це людська гідність і страждання; хвилювання чайки-небоги над тяжким шляхом життя, це пориви до щастя і чиста сльозина на віях дівочих, це муки матерів на чужій землі і цнотлива вечірня усмішка на устах нареченої» [7, с.126].

Існує думка, що виконання народної пісні не вимагає особливих віртуозно-технічних прийомів співу. Складність полягає в особливій простоті, виразності, природності їх інтерпретації. Краса та співучість народної пісні, органічний зв'язок зі словом мають виняткове значення у вихованні музичного смаку співака. Побудована на природних мелодійних інтонаціях і ладо-гармонійних зворотах, народна пісня у вокально-педагогічній практиці сприяє вірному розвитку голосу студента. Ілюстрування народної пісні дозволяє визначити рівень оволодіння емоційно-образною сферою вокального виконавства, простежити глибину розкриття світу почуттів, емоцій, уяви, образного мислення. Виконавське інтонування науковці розуміють як «емоційно осмислену, спрямовану на слухацьке сприйняття реалізацію музики» [4]. Відтворення музично-художніх образів вимагає особливих засобів виконання, а прагнення виразити звуком усе розмаїття інтонацій вокального твору надає голосу не тільки відповідного забарвлення, але й сприяє виявленню відповідних виконавських прийомів.

Одним з найяскравіших явищ сучасного музичного мистецтва стало поєднання фольклору з різними видами естрадної музики. Створюються естрадні обробки народних пісень, оригінальні композиції на народні теми, використовуються автентичні народні інструменти. Такий процес асиміляції доволі привабливий для учнів, але вимагає від вчителя певної підготовки. Життя музичного твору – у його виконання, писав Б. Асаф'єв. Наблизити майбутніх спеціалістів до виконавської майстерності – одне із завдань вокальної підготовки. Через свій внутрішній духовний світ виконавець знаходить ціннісний смисл художнього образу вокального твору і створює власний образ-концепт, який стає для нього автентичним, особисто значущим, близьким і зрозумілим.

Вокальне навчання майбутніх вчителів музики здійснюється сьогодні через моделювання художньо-музичного образу вокального твору засобами поєднання музики, слова і ритмічних рухів. Як зазначає Л. Лабінцева, процес виконання вокального твору стає більш емоційним і виразним завдяки поєднанню співу й ритмопластичних рухів, тобто застосовуючи елементи театральної педагогіки. Театралізацію пісні науковець розглядає як

інтегративну характеристику професійних умінь та навичок майбутніх учителів музики, що відображається в таких цікавих формах, як гра-імпровізація, інсценування літературних і музичних творів, тощо. Формування навичок театралізації пісні забезпечуються на підставі набуття умінь сценічного руху та відчуття сценічного простору. Завдяки синтезу драматургії, музики, сценографії, акторської гри, артистизму та сценічній майстерності виступають своєрідним підґрунтям налагодження діалогічної взаємодії вчителя музики й учнів [5, с. 24].

Спів під час руху, танцю – процес, складний для співака. Тому в класі під час роботи зі студентами Т. Ткаченко радить у вокальні заняття включати й танцювальні рухи. Такі комплексні уроки добре впливають на роботу голосового апарату, активізують дихальну мускулатуру, знімаючи фізичні «затиски». Виховуючи навички правильного дихання під час вокалу зі сценічним рухом і танцем, рекомендується дотримуватися певних правил, що становлять поняття загального тренування дихального апарату співака і пов'язані з вихованням: навичок носового дихання, правильного дихання в ускладнених умовах, навичок активізації м'язів черевного пресу під час співу з рухом, танцем, уміння підібрати танцювальні рухи, що не порушують вокальну лінію і працю органів дихання, вміння в пластиці, русі, танцювальній дії виразити характер, образ вокального твору [5].

Важливим етапом у роботі із студентом є не тільки момент пояснення типу дихання, але й постійний нагляд за його збереженням протягом всього навчання, оскільки студенти мають властивість втрачати та видозмінювати механізм дихання. Вправи для розвитку дихання у вокалістів під час сценічного руху і танцю, якими б способами вони не здійснювалися, повинні бути спрямовані на усунення задишки та сформувати уміння користуватися дихальним апаратом у будь-якому положенні тіла, вільно переходити з танцю на спів, не задихаючись під час руху. Координація рухів з мовою і співом, зазначає Т. Ткаченко, – складна навичка, що виникає в результаті цілеспрямованих тренувань не тільки звукоутворювальної мускулатури, але й організму в цілому. Досвідчений викладач радить на заняттях з вокалу виконувати вправи, які тренують здатність розподіляти рух у просторі та часі відповідно до музичного ритму. За інтенсивної вокально-рухової підготовки досягається органічна поведінка виконавця, коли тіло підвладне імпульсам створюваного живого художнього образу вільно підкорюється малюнку виконуваної музики. Важливе значення має пошук точних виразних жестів, міміки, постави та інших способів розкриття художнього образу. [6].

Один голос без майстерності важить дує мало. Майстром вважається співак, який досягає певного естетичного впливу, хвилює думкою, почуттями, які він знаходить в музиці. Спів є однією із найважливіших і найдавніших форм художньої творчості людини. Важливо навчитись за допомогою співу здійснювати «спілкування мистецтвом», адже спів – спосіб передачі емоційної, естетичної інформації. Будучи засобом передачі інформації, спів, співацький голос сам по собі є частиною цієї естетичної інформації. Тому так важливо, щоб під час вокального виконання студенти володіли засобами виразності, щоб змігли переконати слухача у власній щирості та відкритості. Усі ці нюанси

вокальної підготовки перетинаються із специфікою театральної діяльності, зокрема акторської справи.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Таким чином, враховуючи потреби сьогодення та специфіку майбутньої професійної діяльності вокальну підготовку майбутнього вчителя музики потрібно розглядати у взаємодії традиційних форм і методів вокальної педагогіки та впровадженням нових технологій з елементами театральної (акторської, режисерської, сценаристської) діяльності. Перспективи подальших досліджень вбачаємо, зокрема, у дослідженні шляхів формування вокальної культури студентів, вивчення зарубіжного досвіду використання елементів театральної педагогіки у процесі навчання співу, визначення ефективних форм та методів вокальної підготовки, які віддзеркалюють механізми взаємозв'язку технічно-виконавського опрацювання голосу студентів із емоційно-чуттєвим осягненням вокального репертуару.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Асаф'єв, Б. В. (1971) Музыкальная форма как процесс. Ленинград : Музыка (Asafyev, BV (1971) Musical form as a process. Leningrad: Music)
2. Асаф'єв, Б. В. (1957) Об интонации Избранные труды в 5-ти т. Т.5. Москва (Asafiev B.V. (1957) On intonation // Selected works in 5 volumes Vol.5. Moscow)
3. Бень, Г. Л. (2009) Особливості методики викладання вокалу у майбутніх акторів драматичного театру і кіно. Методичні рекомендації. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка. (Ben, G. L. (2009) Features of vocal teaching methodology for future actors of drama theater and cinema. Guidelines - Lviv: LNU them. I. Franko)
4. Василенко, Л. М. (2012) Гедоністичні засади вокальної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва: теорія та методика: монографія. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова. (Vasilenko, L. M. (2012) Hedonic principles of vocal training of future teachers of musical art: theory and methodology: monograph. Kiev: NPU of the name of M.P. Dragomanov)
5. Лабінцева, Л. П. (2007) Формування вокально-хорової майстерності в процесі фахової підготовки майбутніх учителів музики (автореф. дис.... канд. пед. наук : 13.00.04). Луганськ. (Labinseva, L. P. (2007) Formation of vocal-choral mastery in the process of professional training of future music teachers (PhD thesis). Lugansk).
6. Ткаченко, Т. В. (2009) Постановка голосу майбутнього вчителя музики як складова вокально-звукової культури: навчальний посібник. – Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди (Tkachenko, T. V. (2009) The voice of the future teacher of music as a component of vocal-sound culture: a manual. Kharkiv: KhNPU them. H.S. Skovorody).
7. Уроки з народознавства: посібник (1995) Київ: Редакція часопису «Народознавство». (Lessons from ethnology: manual (1995) Kyiv: Editorial of the journal "The Natural History").